

Богдана ПЕТРИШАК (Львів)

**БІЛОУС Н. ТЕСТАМЕНТИ КИЯН
СЕРЕДИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст. –
К.: ВИДАВНИЧИЙ ДІМ “ПРОСТІР”, 2011. – 200 с.; іл.**

Проблема сприйняття середньовічною людиною процесу смерті та її переходу у потойбічний світ довгий час залишається в полі зору досліджень істориків. Важливими джерелами для її вивчення стали документи, пов’язані з ритуалами, співзвучними смерті – похороном, жалобою, поділом маєтку та конфліктами, що повставали з цього. Напевно, найважливішим з цих документів був тестамент (заповіт) – акт останньої волі, в якому особа намагалася водночас упорядкувати справи земного життя та наблизити до себе інший, духовний світ.

Наталія Білоус, відома науковій спільноті як дослідниця та авторка багатьох статей та монографій з історії міської влади Києва, магдебурзького права, міської канцелярії тощо¹, нещодавно видала чергову монографію, що розширює та доповнює її науковий доробок. Як зазначає авторка у передмові до рецензованого видання, поштовхом до написання цієї публікації послужив виступ на семінарі “*Testamenty różnośredniowieczne i nowożytne jako źródło historyczne*”, що відбувся в Польщі (Варшава) в 2009 р. Очевидно, підставою для зацікавлення даною тематикою стали тексти тестаментів, віднайдені авторкою “у результаті тривалих пошуків у різних архівах” (с. 7). Незважаючи на їхню малу кількість (всього 13 кириличних текстів, оригінали або виписи з яких зберігаються в архівах України, Республіки Білорусь та Російської Федерації), зрозумілу з об’єктивних причин через втрату київського міського архіву, Н. Білоус вдалося зібрати та реконструювати на підставі цих документів певну цілісну картину.

Здійснивши на початку праці історіографічний аналіз традиційно багатой польської, білоруської, литовської та української історіографій, авторка доходить висновку, що в Україні відсутні історичні праці, в яких на підставі тестаментів розкривається духовний світ, матеріальна культура, суспільні та родинні зв’язки, побут міщан. Досі переважно увага зверталася на заповіти представників правлячої еліти та шляхетського стану (с. 16–17).

Монографія складається з трьох розділів, які послідовно висвітлюють питання правового та соціального аспектів укладення тестаментів, коло осіб, пов’язане з цим процесом, та структуру і зміст цього специфічного виду

¹ Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К.: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – 360 с.

документа. Н. Білоус пояснює обрану термінологію дослідження, підкреслюючи, що вживає латинський термін “тестамент” замість сучасного відповідника “заповіт” (хоча інші українські дослідники використовують також і цей термін). Авторка також описує особливості назв тестаменту серед киян протягом XVI–XVIII ст. Правові норми укладення заповіту визначалися збірниками приписів магдебурзького права, які подавали готові зразки документів, описували умови та процедуру подання тестаменту, певні заборони та порушення.

Окремим питанням було авторство тестаментів. На підставі проведеного дослідження Н. Білоус робить висновок, що, як правило, тестатори не були самі авторами документів, а укладав їх у канцелярії різних урядів – гродського, земського, міського – персонал канцелярії (писарі, підписки, дяки) згідно з певним усталеним формуляром. Однак навіть і тут урядники могли проявити індивідуальний неформалізований підхід, втім, це залежало від рівня освіченості, досвіду, уподобань. Цікавою є практика укладання тестаментів у міській канцелярії Києва підписками (майже у всіх випадках) із подальшим завіренням міським писарем на противагу, скажімо, львівській міській канцелярії, де тестаменти писалися міським писарем або публічним нотарієм.

Далі авторка зупиняється на проблемі морального ставлення тестаторів до самої смерті та поховання, зауважуючи, що впродовж різних епох змінювалися переконання та практики, люди по-різному ставилися до дилеми переходу в потойбіччя. Спираючись на іконографію та церковні тексти, вона простежує та порівнює католицьку та православну традиції “приготування до смерті”, показує еволюцію ставлення особи до послідовних етапів, які належало пройти (смерть, поховання, Страшний суд, побожні практики за спасіння душі тощо).

У наступному розділі авторка проводить детальний просопографічний аналіз тестаторів та членів їхніх родин, визначаючи їхній статус у міському соціумі, рід занять, родинні зв’язки, ступінь заможності тощо. Особливо цікавими мали б бути тестаменти трьох жінок, однак, як випливає з тексту, вони є малоінформативними. Також авторкою зроблено вдалу спробу показати ставлення тестаторів до членів їхніх родин, наприклад, турботу про залишених дружин, дітей, найближчу рідню, вірних слуг. Як слушно зауважує Н. Білоус, часто за сухими формулами можна побачити живі емоції, стосунки, долі людей.

Найбільш інформативним є третій розділ книги, присвячений структурі та змісту тестаменту. Авторка послідовно аналізує вступні формули, диспозиції (розпорядження) та кінцевий протокол, наводячи розлогі цитати та порівняння з документів. Варто зауважити, що в розділі зустрічаються порівняння з іншими містами Речі Посполитої (с. 66, 74, 78, 82), але, наприклад, немає зіставлень з формулярами львівських тестаментів, яких збереглося суттєво більше і які містять різноманітну інформацію, тим більше, що авторка покликається на праці львівських дослідників (О. Винниченко, Я. Кочеркевич).

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Наприкінці книги подано післямову із археографічними нотатками та 2 додатки – таблицю “Тестатори-кияни” й публікацію джерел. Книгу завершує ошатна вклейка з 11 кольоровими ілюстраціями, які представляють іконографічні зображення сцен Страшного суду, друковані церковні праці та копії опублікованих у додатку документів. Науково-довідковий апарат складають: словник застарілих слів, предметів та термінів, списки скорочень, географічний та іменний покажчики, перелік ілюстрацій.

Загалом праця авторки показує нові перспективні та мало розроблені напрямки досліджень. Незважаючи на певну схематичність та описовість, про яку висловлюється й сама авторка (с. 93), зумовлені відсутністю великої кількості репрезентативних джерел, на підставі яких окремі частини монографії виглядали б насиченішими та яскравішими, Н. Білоус вдалося всебічно показати барви такого трагічного явища, як смерть, і такого особливого документа, пов’язаного зі смертю, як тестамент. Натомість читач отримав хорошу наукову публікацію документів, які становлять велику джерелознавчу цінність і є незамінним джерелом для подальших досліджень.